

1 ROMANIČKA GOSPA — nađena u crkvi na Žnjanu u Splitu

Cvito Fisković

Neobjavljena romanička Gospa iz Splita

Pri proučavanju dalmatinske povijesti umjetnosti u posljednje vrijeme se sve više nižu imena domaćih primorskih majstora. U još nepotpunom popisu umjetnika i zanatlija koji su se bavili umjetničkim obrtom primjećuje se veliki broj domaćih umjetnika, od kojih su mnogi hrvatskog imena. Taj nedavno objavljeni popis¹ trebat će, naravno, popunjavati, povezati u jednu ličnost ponekog majstora koji se javlja pod dva imena, da bi se na temelju tog popisa moglo ubuduće lakše sagledati djelovanje pojedinca i zaokružiti njegov rad, a tim i cjelovitu sliku umjetničke djelatnosti u Dalmaciji.

Uporedo s tim, proučavanje pokretnih i nepokretnih spomenika sve jasnije otkriva i posebne odlike graditeljstva i kiparstva, slikarstva, rezbarstva i ostalih umjetničkih grana koje su se u Dalmaciji razvijale od IX do prošlog stoljeća. Te oznake, doduše, ne mogu da se otmu od stranih upliva, ali u živoj i isprepletenoj

¹ N. Bezić-Božanić, *Majstori od IX do XIX st. u Dalmaciji*. »Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji«, 15. Split 1963.

umjetničkoj djelatnosti, koja se u tom vremenu razvijala u svom krugu, postaju sve uočljivije.

Potražnja umjetničkih djela u Dalmaciji bila je velika, ali zbog nedostatnih sredstava morala se, pored uvoza iz tuđine, ostvariti domaća proizvodnja i lako prenosivih slika, rezbarija i ostalih manjih umjetnina. Nakon otkrivanja i čišćenja triju splitskih romaničkih slika, velikog naslikanog raspela u samostanu klarisa i ikona Bogorodice u crkvi Gospe od zvonika i u Sustipskoj crkvi, uporedio sam sva tri djela i, našavši im mnogo zajedničkih crta, pokušao sam 1960. godine postaviti pretpostavku da je u Splitu u drugoj polovini XIII i prvih godina XIV stoljeća postojala posebna radionica ili škola jednog izrazitog romaničkog slikara koji je pod utjecajem ducentističkog toskanskog slikarstva slikao sa svojim pomoćnicima i učenicima, jer je izrađivao veća djela i ostavio slične radove u kojima se ipak primjećuju poneke razlike u vrsnoći.²

Postojanje te radionice u drugoj polovini XIII stoljeća, kada se mogu datirati ta tri spomenuta međusobno slična djela, čini se još vjerojatnijim, ako se zna da je u Splitu i u okolici bilo već u XI—XII stoljeću zidnih slikarija. Na Poišanu je nađen pleterni ulomak predromaničke crkvice s uklesanim spomenom freska ili ikona.³

Završni zid pod krovom predromaničke crkvice Gospe od zvonika islikan je dekorativnim romaničkim motivom.⁴ Arhiđakon Toma spominje u XIII stoljeću crkvicu sv. Andrije na Pisturi koju nazivahu »slikana« (picta), jer su joj na zidovima vjerojatno bile freske.⁵ Apostolski vizitator Mihael Priuli pregledao je 1603. godine pored ostalih splitskih crkava i drevnu crkvicu na

Solinskoj cesti, možda Sv. Mariju na Kopilici i u njoj primijetio fresku, ali je naredio da se sruši, jer je bila zapuštena i Turci je bijahu obeščastili, a nalazila se i na izloženom mjestu.⁶ Priuli je obišao i jedva vidljivu ruševinu sv. Ivana, možda dvostruku, freskama islikanu bazilicu, koju su još i u ono doba zvali »slikane crkve«. Budući da je postojala još njena nadarbina, naredio je da se, kao i porušena crkvice sv. Kasijana, obnovi i u njoj opet naslika zidne slikarije.⁷ Pored toga u opisima biskupskih službenih obilazaka XVI—XVIII stoljeća spominje se u srednjovjekovnim splitskim crkvama nekoliko »raspela naslikanih na starim drvenim daskama« i slika naslikanih »grčkim« načinom.⁸ Naravno, poneki od tih radova bit će italo-bizantinski ili gotički, ali neki su ipak bili radovi romaničkih slikara, jer pored romaničke slike Gospe nađene u splitskoj crkvi Gospe od Žnjana, koju ovdje objavljujem, našao sam u crkvi sv. Duha jako oštećeno naslikano raspelo, preneseno iz oštećene crkvice sv. Luke, koje je po svom obliku romaničko, pa i njega ovdje iznosim.

U doba romaničkog stila u Splitu spominju se i domaći slikari. Toma Arhiđakon piše o braći Mateju i Aristodiju i nazivlje ih »odlični slikari«.⁹ Splitski majstor Andrija Buvina, rezbar vratnica splitske stolne crkve iz 1214. godine, bio je ujedno i slikar,¹⁰ stoga njegovi plitki reljefi imaju i slikarskih kvaliteta, štaviše njegova Marija s vratnica nalikuje trima ovdje spominjanim romaničkim Gospama, ne samo općim ikonografskim crtama već i slikarskom linearnošću i pojedinostima.¹¹ Čini se da je Buvina bio cijenjen ne samo kao rezbar veličanstvenih vratnica glavne splitske crkve već i kao slikar, jer se njegova freska, koja je prikazivala sv. Kri-

² C. Fisković, Neobjavljena romanička Madona u Splitu. »Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji«, 12, str. 93. Split 1960.

³ Ibid, str. 94.

⁴ Ibid, str. 91, bilješka 19.

⁵ Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, str. 73, Zagreb 1894. O crkvi u Garanjinovu rukopisu Salonitana et Spalatensia Varia iz početka XVII st. piše: *Ora non vi è vestigio che una piccola chiesa discoperta e dimessa*. Državni Arhiv u Zagrebu.

⁶ Die Sabati 15 Mensis Martij 1603... vidit Capellam in via, quae ducit ad Solonam, in qua adest Icon picta in muro cum mensa altaris sine ianuis, et cum a R. Migdoleo habita fuisset relatio in eadem capella saepius celebrari atto quod est via communis, et capella a Turcis et ab aliis prophanata, ex signis apparentibus prohibuit in ea celebrari perpetuis temporibus, et ad hoc mandavit quamprimum mensam destrui ut celebrandi commoditas in loco prophano aperto et periculoso amoveatur. Visitatio apostolica spalatensis 1603. Miscellanea Arm. VII No 100. Archivio Segreto Vaticano.

Da su Turci oštećivali i rušili crkvice po Splitskom polju, pokazuje i natpis na crkvi sv. Mande na Gripama (C. Fisković, Drvena skulptura gotičkog stila u Splitu. »Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku«, LI, str. 218, Split 1939).

⁷ Die Sabati 15 Mensis Martij 1603... vidit locum Ecclesiae, seu capellae Sancti Cassiani beneficium simplex R. Nestapolei habet introitus, quae est funditus eversa. Ordinavit fieri Capellam in loco Ecclesiae absque mensa cum crate lignea, et fieri Iconium pictum in muro cum imagine Sancti Cassiani.

Vidit locum Ecclesiae Sancti Joannis de Ecclesijs pictis, vestigia Ecclesiae fere cognoscuntur beneficium simplex Reverendi Aloysij de Balistris, habet introitus.

Ordinavit fieri Capellam ut supra.

O. C.

Vizitatorova naredba se nije, čini se, izvršila i danas nema tih crkvice ni njihovih baroknih fresaka. Nađene su ruševine sv. Kasijana na položaju Košljun u Splitskom polju i njeni predromanički ulomci. Možda je, dakle, i crkva sv. Ivana bila predromanička.

⁸ Vidi C. Fisković, o. c. str. 90, bilješka 17.

U spisu vizitacije splitskog nadbiskupa Marka Antuna Dominisa, čuvenog fizičara, spominju se u gotičkoj, u XIX st. porušenoj crkvi sv. Mihovila pet starih naslikanih drvenih raspela, od kojih će vrednije biti ono nad oltarom, stoga je naredio da ga se popravi, a ostale uništi, jer su bili zabačeni i izvan uporabe.

Visitavit ecclesiam sancti Michaelis in platea olitoria, eam invenit esse membrum Abbatiae Sancti Stephani de Pinis, et est in ipsa confraternitas sancti Michaelis, quae habet proprium altare non consecratum sicut nec altare maius. Tertium altare ad missae sacrificium ineptum cum Icona Beatae Virginis, et post ipsam crucifixo in tabula depicto: adsunt et 4 alii crucifixi picti in tabulis vetustate corrosi nullius usus...

In ecclesia sancti Michaelis in platea olitoria altare a dextris destruat et Icona Beatae Virginis appendatur in pariete: crucifixus vero, qui est in eodem altari in laqueari sub tecto accommodetur. Quator crucifixi picti in tabulis comburantur.

Visitatio generalis prima Ecclesiae et Dioecesis Spalatensis a perill.ri et Rmo D.M. Ant.º De Dominis facta (1604).

Biskupski arhiv u Splitu.

U ostalih pet vizitacija splitskih nadbiskupa spominje se također nekoliko starih slika i poliptiha na drvu:

Die 6-ta Decembris 1704

Sacristia (stolne crkve)..... Una imago maior B. Virginis depicta in Tabula.... Ecclesia s. Matthaei.... Un Cristo in Croce grande di legno.... Visitatio Generalis I. R. D. Stephani Cosmi 1704. (Vidi i bilješku 32).

Die 2 julij 1714... Dominus Archiepiscopus se contulit de mane ad visitandam Ecclesiam sancti Spiritus. In qua vidit Altare majus sub fornice in quo est imago Sanctissime Trinitatis, in medio cum duabus corollis argenteis, desuper Imago Beatae Virginis cum una corolla. Totum altare est dipictum in tabula cum hinc inde imaginibus Sanctorum pervetustis et cum reliquis ornamentis necessariis... Visitavit aliud altare Annuntiationis Beatae Mariae Virginis in tabula antiqua cum tribus imaginibus sanctorum...

Visitatio generalis archiepiscopi Stephani Cupilli. Die dicta 24 (aprilis 1732) post Vesperas S. Spiritus... visitavit altare majus Icona lignea grece depicta cum decem imaginibus sanctorum... S. Philippi et Jacobi... pala greca dipinta sul legno.

stofora, nalazila na Peristilu, najuglednijem i središnjem splitskom trgu.¹² Vjerojatno je nestala u izgradnji baroknih dijelova Peristila, onog pod Protironom, u kojem je luk među kapelicama, ili zapadnog gdje je barokna palača. Vjerojatno je bila velika, jer se sv. Krištofor, taj kršćanski Herkul, prikazivao ponajviše u natprirodnoj veličini, a da se nalazila još i u XV—XVI stoljeću na Peristilu svjedoči nam njen spomen u dvjema parnicama, u ožujku 1411. i u travnju 1517. godine vođenim u javnoj gradskoj sudnici »a tribunale sulla piazza di S. Doimo presso l'immagine di S. Cristoforo« i »sub imagine sancti Cristofori in platea Sancti Domnii Spalati«.¹³

U drugoj polovini XIV st. spominje se u Splitu i slikar hrvatskog imena Marin Milčev, i to kao svjedok, što znači da je dulje boravio u gradu i bio poznat, a vjerojatno je i iz samog Splita, jer mu zavičaj nije spomenut uz ime, kao što se običavalo spominjati doseljenicima.¹⁴ Živio je ovdje sedamdesetih godina tog stoljeća i slikar Mihovil, a bio je stigao i slikar Marin iz Šibenika.¹⁵

Sve te činjenice da je u srednjovjekovnom Splitu bilo predromaničkih i romaničkih fresaka, i to ne samo u crkvama već i na javnim mjestima, da je bilo romaničkih ikona i naslikanih drvenih raspela, te da je u XIII i XIV stoljeću bilo i slikara hrvatskog imena, i da su se u gradu bili zaposlili i slikari iz susjednih dalmatinskih gradova, govore da je u ovoj srednjovjekovnoj trgovačkoj općini, kraj mnogih vrijednih graditelja, kipara i rezbara, mogao raditi i slikar naslikanog raspela splitskih klarisa i obiju Gospa, one iz crkvice Gospe od zvonika i one sa Sustipana sa svojim pomoćnicima

Visitatio urbana Antonii Archiepiscopi Cadcich 1732. Die 30 aprilis 1734... Visitavit Ecclesiam B. M. Virginis de Spinut... Altare unicum Icona B. M. Virginis cum Infantulo Jesu Grece elaborata; a dextris S. Domnii, a sinistris S. Anastasius italicis penicillo depicti...

Die 4 martii 1741... Visitavit Ecclesiam S. Mariae Magdalene in loco nuncupato Loque... In eadem est altare in fornice cum Icona S. Magdalene in asserte depicta... Visitavit Ecclesiam S. Isidori in loco nuncupato Sucidar... Corpus Ecclesiae quadratum, muri tamen non satis boni, altare in fornice, mensa lapidea cum supedaneo, tectum ex plantis. Inspexit dolenter impiam profanationem Iconis ex S. Omnium super tabulatum depictarum, cum strumento manu sacrilega intra fedaturus...

Die Martis 16 Maji 1741... (u stolnoj crkvi). In fundo Ecclesiae sedilia antiqua, quibus modo utuntur clerici pro servandis superpelliceis et super haec Imago quaedam antiqua Beatae Mariae Virginis graece depicta cum parva lampade ex oricalco. Vidi bilješku 32.

Visitatio urbana Antonii Cadcich Archiepiscopi Spalatensis 1734. Možda je upravo ta starinska slika, koja nije imala oltara, već se nalazila odijeljena iznad nekih starinskih klupa 1885. godine prenesena, kao što ćemo vidjeti, u novu crkvu Gospe od Žnjana ukoliko je Jurjevićeva bilješka (vidi ovdje bilješku 32) tačna. Sve vizitacije, koje su navedene ili ću ih navesti, nalaze se u Biskupskom arhivu u Splitu.

Na glavnom oltaru neoromaničke crkvice Gospe od Dobrića još se i sada nalazi relativno velika i vješto naslikana bizantinska ikona Marije sa sinom, tipa Umiljenje, s grčkim natpisima i s dva mala anđela naslikana u uglovima. Ikona je prekrita srebrnim oklopom, pa je još teško o njoj izreći određeni sud. Pisac rukopisa »Salonitana et Spalatensia Varia IV« u Državnom arhivu u Zagrebu oko 1720 g. piše o njoj: »S. Maria di Dobrich, chiesa all'Archidiaconato annessa e vicina alla porta di marina ed al castello. Quando fu presa Clissa di la fu portata la imagine della Madre di Dio, che vi si adora 1538. Era prima collocata e nella terra famosa di Clissa e nella chiesa arcipresbiterale di Clissa, che da essa chiamavasi appunto S. Maria. E dipinto su tavola propriamente alla greca... Per la chiesa pendono molti doni, e la figura è adorna di ricchi orna-

menti... chiamasi la Madonna di Dobrich, da un acqua contigua di tal nome... La imagine coperta da lastra d'argento è greca sulla tavola fornita d'argento ed oro (str. 32). U spomenutoj vizitaciji nadbiskupa Marka Antuna Dominisa iz 1604. g. piše slično: *Visitavit ecclesiam Sanctae Mariae de Dobrich dicitur unita Archidiaconatui. Icona Beate Mariae Virginis antiqua satis decens graecorum facturae deducta fuit ex Clissa... U vizitaciji nadbiskupa Cupillija 1714 godine: ... ad visitandam ecclesiam B. M. nuncupatae de Dobrich. In hac itaque reperit Altare sub titulo Beatissimae Virginis in tabula depicta more graeco cum lamina argentea elaborata antierius in figura quadratam corrupta multis corollis argenteis quae extant in capite B Virginis et pueri Jesus, cum cornicibus auro intextis diligenter elaboratis... U vizitaciji nadbiskupa Ivana Luke Garanjina iz 1766 godine: ...Inde profectus... ad Templum B. M. V. vulgo nuncupatae de Dobrich... ad ipsum Altare super quo conspicitur Imago B. M. prae manibus gestantis Infantem Jesum Sacro Pectori inhaerentem cum coronis Argenteis in capite in Tabula quadrata cum cornicibus auro intextis depicta more Graecorum...*

Prema tome se vidi kako je predaja da je ikona donesena iz Klisa, zabilježena već 1604. godine, i opetovana u XVIII stoljeću, vjerodostojna. Spominje je i starinska pjesma, prepisana iz nekog starijeg rukopisa:

*Prije punih petstoljeta
Ti si divna došla k nama
Iz bosanskih slavni strana
Čudotvorna tva prilika
Grada Klisa nekoć dika...*

Klis je pao u turske ruke 1537. godine, te bi se ikona mogla datirati prije tog vremena. U buli pape Lava X godine 1519. spominje se crkva sv. Marije u Klisu (*Theiner*, Vetera monumenta Slavorum meridionalium I, str. 572, Rim 1863).

⁹ Vl. Rismondo prevodi u »vrlo dobri živopisci«, po čemu bi se reklo da ih smatra slikarima fresaka. Toma Arhiđakon, Kronika, str. 44. Split 1960.

¹⁰ Lj. Karaman, Andrija Buvina, str. XX, Zagreb 1960.

¹¹ Uporedi, ibid. tabla 15.

¹² Lj. Karaman, Buvinove vratnice i drveni kor splitske katedrale, str. 62, Zagreb 1942.

se teoretski ni ta mogućnost ne može sasvim isključiti.²¹

Obojica, ni Đurić ni Prijatelj, ne obrazlažu svoje mišljenje opširnije. Prijatelj samo napominje da njegovu pretpostavku opravdava njihov broj i neke male stilske inačice, koje su mogle nastati udaljenošću od središta i boravka u novoj sredini, a i naše današnje poznavanje razvoja dalmatinskog slikarstva tih stoljeća, koje nam ne govori još u prilog pretpostavci da bi te tri slike bile djelo domaćih slikara, iako on, kako rekoh, ne isključuje teoretski tu mogućnost.

Tim su, naravno, iscrpene sve mogućnosti pretpostavki, ali se povjesničari umjetnosti ipak moraju odlučiti za najvjerojatniju, koju opravdavaju i na koju upućuju okolnosti u kojima je umjetničko djelo nastalo. Stilske inačice između slika pizanskog i splitskog slikara, koje s pravom spominje Prijatelj, mogu ipak nastati vlastitim udaljivanjem našeg majstora od svog toskanskog uzora. Naše poznavanje pak razvoja dalmatinskog slikarstva XIII—XIV st. dopušta, radi nedostatka višeg broja slika, upravo mogućnost da pretpostavimo postojanje jedne domaće radionice, od koje su se u jednom gradu razvijenih kulturnih i umjetničkih potreba i uvjeta za njeno postojanje koje sam napomenuo, sačuvala na okupu ne samo tri već, evo, i četvrta slika, koju ovdje objavljujem. Povezivanje tih umjetnina s nadbiskupovanjem nadbiskupa Bernarda iz Perugie, početkom XIII stoljeća ili boravkom kardinala Gentilisa iz Toskane početkom XIV st. u Splitu, ne

čini mi se pak uvjerljivo, jer strane crkvene ličnosti mogu upravo utjecati na jači razvoj domaćih umjetnika, kao Firentinac trogirski biskup Treguan na stvaranje Radovanova djela. U ovom pak slučaju vrijeme nadbiskupova boravka u Splitu je prerano, a kardinalov boravak zakasnio da bi se moglo govoriti o njihovu sudjelovanju pri stvaranju ovih slikarskih djela, to više što se oni obojica nisu istakli u podupiranju umjetničke djelatnosti. Duško Kečkemet, doduše, povezuje uz Bernarda pojavu sitnoslikarstva toskanskog utjecaja u Splitu,²² ali rukopisne i minijature knjige lakše je bilo prenositi u ono doba preko mora negoli osjetljivije i veće drvene slike, a osobito velika raspela. Pored toga treba napomenuti da u Bernardovo doba rade u Splitu već spominjani domaći majstori braća Matej i Aristodije, zadarski građani, a sinovi Apuljca Zarobabela. Njih je, doduše, nadbiskup kaznio, istjerao iz grada i zaplijenio im imovinu, ali kad su se pokajali, povratio im je imanje. Nije isključeno da im je i prije i poslije progonstva naručio neko umjetničko djelo, jer dok je nastojao da ih obrati na katoličku vjeru, bio je vrlo pažljiv s njima, često ih pozivao k sebi i poticao, kako priča Arhiđakon Toma, a umjetnike se potiče najviše narudžbama. Toma je znao da su oni »vrlo dobri slikari i veoma vješti u zlatarskom umjeću«. Tu pohvalu o njima mogao je donijeti pošto im je vidio djela, koja su oni vjerojatno naslikali ili skovali u srebru i zlatu nabavljenim iz Bosne, jer su, kako nas Toma Arhiđakon obavještava, tamo većinom išli.²³ Svakako, četvrta

¹³ Ibid, str. 64, 94.

L. Katić, *Imbreviature splitskog notara de Salandis*. »Starine JAZU«, 47, str. 184, Zagreb 1957; C. Fisković, *Dalmatinske freske*, str. 16, Zagreb 1965.

¹⁴ V. Rismondo, *Pomorski Split druge polovine XIV st.* Notarske imbreviature, str. 75, 80, Split 1954.

¹⁵ C. Fisković, *Umjetnost i umjetni obrt XV—XVI stoljeća u Splitu*, str. 144, 161, Zagreb 1950, 29. XII 1372... *Mihaelis pictoris*... Splitski spisi, sv. 8 (1370—1373), str. 164; 16. IV 1376... *Magistro marino pictore de Sybenico*... Ibid. sv. 9. str. 65, 111. Historijski arhiv u Zadru.

¹⁶ G. Gamulin, *Bogorodica s djetetom i donatorom iz Zadra*. »Peristil« II, str. 143, Zagreb 1957; I. Petricioli, *Nepoznata srednjovjekovna slika Bogorodice iz zadarske katedrale*. »Peristil« III, str. 7., Zagreb 1960.

¹⁷ Lj. Karaman, *Osvrt na neke novije publikacije i tvrdnje iz područja umjetnosti Dalmacije*. »Peristil« I, str. 41—44, Zagreb 1954.

¹⁸ C. Fisković, o. c. (15), str. 146.

¹⁹ O. c. (2), str. 93.

²⁰ *Ikone iz Jugoslavije*. Tekst i katalog Vojislav J. Đurić, str. 43—44, Beograd 1961.

²¹ K. Prijatelj, *Slikano Raspelo iz samostana sv. Klare u Splitu*, str. 13, Zagreb 1961.

Treba pretpostaviti da lik s kuglom u ljevici ne blagosivlje, već drži u desnici koplje, čiji se donji krak vidi, a niti je Stvoritelj, već arhanđel Mihajlo, koji se često prikazuje vrh naslikanih križeva npr. na naslikanom križu iz XII st. u franjevačkoj zbirci i u crkvi sv. Mihovila u Zadru (V. sl. C. Cecchelli, *Zara, catalogo delle cose d'arte e di antichità*, str. 132, 151, Rim 1932). Treba upozoriti da taj arhanđel vrh raspela splitskih klarisa slični po kugli, križu, a donekle i odjeći na svečev lik s jednog inicijala u antifonaru iz XIII st. u spomenutoj zadarskoj franjevačkoj crkvi (V. sl. C. Cecchelli, o. c., str. 144).

Lik sv. Mihajla je naslikan i na gornjem medaljonu naslikanih romaničkih raspela »živog Krista« iz crkvice sv. Andrija na Čiovu, koji je nedavno restauriran u restauratorskoj radionici Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju, na raspelima zadarskih crkava sv. Franje i sv. Mihovila (V. sl. C. Cecchelli, o. c., str. 132, 151), a zatim i na gotičkim naslikanim raspelima u zadarskom sv. Krševanu (ibid. str. 155), na nedavno restauriranom u spomenutoj radionici raspelima iz čiovske crkve sv. Andrije i

²² D. Kečkemet, *Romaničke minijature u Splitu*, »Peristil« II, str. 128, 136, Zagreb 1957. Treba uz to spomenuti da Toma Arhiđakon piše da je nadbiskup Bernard, dok je bio u Bologni, imao dragocjenih knjiga, koje je bio, čini se prije dolaska u Split, poklonio doduše nećacima, ali ipak to svjedoči njegovo zanimanje za iluminirane kodekse. O. c., str. 86.

²³ O. c., str. 80.

²⁴ Naravno da se događalo to i u većim umjetničkim žarištima Italije također u XIII—XIV st. Uporedi »Bolletino d'arte« XXIX fasc. IV, str. 364, Rim 1935.

²⁵ P. Skok, *Postanak Splita*. »Anali Historijskog instituta u Dubrovniku«, I, str. 25, Dubrovnik 1952.

²⁶ *Die Sabati 15 mensis Martij 1603*.

... *Visitavit Ecclesiam Sanctae Mariae de Sgnan in campo beneficium simplex, ut dicitur unitum R. Capitulo quae est coperta, sed tectum minatur ruinam, non adest Icon, neque ianua, sed stat aperta absque Ecclesiae ornamento, habet introitus et celebratur pro devotione*.

O. c., str. 243.

²⁷ *Die Sabati 15 Mensis Martij 1603*.

... *Visitavit Ecclesiam seu Capellam Sanctae Mariae Magdalенаe in Campo Spalati beneficium simplex R. Nicolai Alberti Archidiaconi Spalatensis habet introitus*.

Cum Ecclesia careat omnibus necessarijs ornamentis, tectumque miniatur ruinam, ordinavit in termino duorum mensium manuteneri tectum, fieri Iconam et omnia alia necessaria scilicet Crucem, et candelabra, saltem lignea tres tobaleas palium altaris cum altari portatili mensurae solitae et fieri scabellum ante altari, et accomodari ianuas Ecclesiae cum seris, et Ecclesiam servari semper clausam fierique intus Ecclesiam pillam aquae sanctae.

Insuper prohibuit seminari, et vineam plantari ante ianuas Ecclesiae maxime cum Ecclesia sit devotionis totius civitatis in die Sanctae Magdalенаe.

Vidit Capellam SS. Cosmae et Domiani in loco Tarstenich beneficium simplex annexum Abbatiae Sancti Stephani, quae Capella est descuberta, et solum modo cinta muro cum cooperto supra altare in qua celebratur in die SS. Cosmae et Domiani, habet introitus.

Prohibuit celebrari donec Capella, seu Ecclesia toto tecto operiatur et ornetur necessarijs in decreto specificandis Vidit Ecclesiam, seu Capellam Sancti Laurentij in confinis Campi Spalatensis beneficium simplex ut dicitur unitum Reverendo

slika iste radionice, nađena nedavno u Splitu, jača moju pretpostavku, da su sva ova četiri djela rad domaćih majstora, to više što ni pismeni dokumenti ni natpisi nisu dosad u ovom gradu otkrili stranog umjetnika u toku XIII i na početku XIV stoljeća, osim kipara Otona, za kojega bi se bar po imenu reklo da je sjevernjačkog stranog porijekla, pa ni toskanskog slikara. K tome je ova novonađena slika naslikana na jednoj starijoj, a preslikavanje je također oznaka pokrajinskog umjetnika koji nema često dovoljno sredstava da nabavlja građu za svoj rad, pa se osmjeli da preslika staru umjetninu.²⁴

Bogorodica s djetetom nađena je u crkvi *Gospe od Žnjana*, u sjevernom dijelu splitskog polja. Te ravnice kraj izvora i morske obale bijahu u antičko doba obrađene. Bilo je to, vjerojatno, imanje nekog rimljana Junija, praedium Iunianum, i odatle mu srednjovjekovni naziv Žnjan. Već je krajem XI stoljeća spomenut u darovnici Petra Crnoga na tom mjestu vinograd, vinea in Zunano, pa je, kao što je u Dalmaciji često, na antičkim posjedima i tu bila sagrađena crkva, koja se spominje u XIV st. Santa Maria de Zgnano, dakle u hrvatskom jezičnom obliku.²⁵ Moglo bi se pretpostaviti da novootkrivena slika potječe iz te crkvice, ali se iz Priulijeve vizitacije doznaje da je 1603. godine ta bogomolja bila zapuštena i raztvorena, te u njoj nije bilo ni oltarne slike, ni ikakva crkvena ukrasa.²⁶ Pružala je stoga vizitatoru, skupa s ostalim srednjovjekovnim crkvicama, Sv. Mande na Gripama koja je u XI st. bila sazi-

dana na antičkim ruševinama, Sv. Kuzme i Damjana, Sv. Lovrinca, Sv. Izidora, kojima se krovovi bijahu narušili ili sasma srušili i Sv. Kasijana, od kojeg su bili vidljivi tek temelji,²⁷ bijednu sliku sitne, ali drevne kulture srušene na »predziđu kršćanstva« zbog pograničnih sukoba s Osmanlijama.²⁸ Splitski nadbiskup Cosmi našao je i 1683. godine crkvu sv. Marije u Žnjanu bez krova i vrata i izričito spomenuo da su je Turci zapalili.²⁹

Priulijeve naredbe o obnovi tih crkvice nisu koristile, jer, iako su one imale svoje nadarbine, ipak su ostajale i dalje zapuštene, kako je to i Cosmi vidio. Uostalom, nije Priuliju takvu sliku pružao izvan gradskih zidina samo ovaj kraj. Našao je on zapuštene i ogoljele srednjovjekovne crkvice i u drugom, mirnijem i od turskih napadača sigurnijem, zapadnom kraju Splita, na Marjanu, pustog Sv. Jurja i srušenog Sv. Mihajla na rtu poluotoka, ruševine Sv. Merkurija. Vidio je mjesta gdje su nekoć bile crkvice sv. Bazilija i sv. Staša, primjetio ostatke crkvice sv. Benedikta, po kojoj se sada zove uvala Bene i crkvicu sv. Ivana bez krova opkoljenu vinogradima. Među njima, čini se našao je sačuvane samo crkvice sv. Petra, sv. Nikole sa tri stana za pustinjake, sv. Marije kraj jaslica, koju danas zovu Betlem, bez vrata i u njoj kameni renesansni reljef Kristova porođenja između likova sv. Jerolima i Ivana Krstitelja, zatim kapelu s gotičko-renesansnim reljefom Oplakivanja, crkvicu sv. Jere s kamenim Alešijevim triptihom sv. Jerolima u špilji, Ivana Krstitelja i sv. Pavla pustinja-

Capitulo habet introitus. Ecclesia est circumdata muro discoperta, sine porta absque aliquo ornamento.

Ordinavit fieri tectum, Iconeum decentem pro loco campestri Crucem, et candelabra saltem lignea portas Ecclesiae ipsasque clausas semper detineri cum ut dictum fuit per R. Migdoleum sumptum introitus sint optimi, excedentem summam triginta Ducatorum Monetae venetae, et stante quod in Ecclesia praedicta celebratur in die Sancti Laurentij.

Prohibuit in eadem celebrari, donec omnia praedicta conficiantur.

Vidit Ecclesiam, seu Capellam Sancti Isidori in Campo Spalatensi beneficium simplex Reverendi Domini Marci Ianuensis Primicerij Spalatensis habet introitus. Ecclesia reperitur circumdata muro veteri absque tecto sine portis, et desolata.

Ordinavit Ecclesiam construi, et aptari mensam altaris cooperiri tecto, et fieri ianuam cum sera, et clavi Iconem, Crucem, et candelabra saltem lignea, semperque Ecclesiam clausam teneri, et hoc inter minor quatuor mensium, et donec praedicta perficiantur, prohibuit in ea celebrari, et seu muros praedictos destrui, et in loco Ecclesiae Capellam edificari cum Icone picto saltem in muro cum imagine Sancti Isidori absque altari et ipsam Capellam clausi crate lignea, ne animalia introeant. . . Vidit locum Ecclesiae, seu Capellae Sancti Cassiani beneficium simplex R. Nestapolei habet introitus, quae est funditus eversa.

Ordinavit fieri capellam in loco Ecclesiae absque mensa cum crate lignea, et fieri Iconium pictum in muro cum imagine Sancti Cassiani.

O. c., str. 243.

²⁴ Da je do tih sukoba dolazilo, čak i poslije odlaska Turaka sa Klisa 1648. g., svjedoči zapis o ubistvu marjanskog pustinjaka u Žnjanu, čiju su glavu Osmanlije odsjekli, da je, vjerojatno, nataknu pobjedonosno na kolac:

Adi 12 agosto 1659

A Marco romitto di San Nicolo del Monte fu troncata la testa da Turchi a gnan et portada via et il corpo fu portato à San Francisco et ivi fattoli il funerale, fu tumulato. Liber mortuorum II (1638—1688), str. 202, Historijski arhiv u Splitu. G. Brusoni piše da su Turci prodrli do Marjana 1657. godine i tada odrubili glavu marjanskom pustinjaku. Historia dell'ultima guerra fra Veneziani e Turchi, libro XV, str. 26. Mleci 1673. Vjerojatno je to isti događaj koji se ne odnosi na pustinjaka kod Sv. Nikole u Velom Varošu kako

drži Karaman (Marjanske crkvice, Novo doba, Split 26. IV 1932).

²⁵ 15. I 1683. *Visitavit ecclesiam Sanctae Mariae de Sgnan... A Turcis postremo bello incensam. Habet parietes sine tecto, sine janua.*

Visitatio prima... ab Stephano Cosmi 1682—1683. Biskupski arhiv u Splitu.

Vjerojatno je zapaljena 1660. g., kada su Turci pustošili Splitsko polje.

³⁰ Budući da vizitator opisuje srednjovjekovne i gotičko-renesansne crkvice s umjetninama poznatim u našoj povijesti umjetnosti, donosim ovaj ulomak njegova rukopisa koji se odnosi na postojeće stanje, a ne na odredbe, jer te, možda, nisu ni izvršene:

Die Sabati 15 Mensis Martij 1603.

Visitavit Ecclesiam Sancti Nicolai in Monte annexam Abbatiae Sancti Stephani heremitorium, quidam Bartholomeus heremita inibi habitat, et habet hortum penes Ecclesiam traditam a Reverendo Abbate. In Ecclesia non celebrantur nisi ex devotione et est Ecclesia devotionis.

Habet unum altare sub titulo Sancti Nicolai... Adsunt duo candelabra lignea picta, et unum par angellorum tobaleae ad suficientiam, et Crux ex auricalco... Calix, ut fuit dictum in manibus Abbatis Venetijs accomodandus... Paramentum unum adest ex panno, lineo vetus... Coram Altari ardet lampas... Prope Ecclesiam adest domus cum tribus locis pro habitatione heremitaie, cum curtivo.

Visitavit Ecclesiam Sanctae Mariae ad presepe prope heremitorium Sancti Hieronimi, quae est decenter constructa, caret tamen omnibus necessarijs et ianuis Ecclesiae, et habita fuit relatio esse prophanatum in Icone est sculpta in scilicet in medio Beata Virgo ad presepe hinc inde vero imago Sancti Hieronimi et Sancti Ioannis in deserto similiter subtus...

Visitavit Ecclesiam Sancti Hieronimi. Heremitorium in quo degit Hieronimus de Natalibus quondam D. Valerij nobilis Spalatensis... In Ecclesia est unum altare, in Iconi est imago Sancti Hieronimi in heremo sculpta in scilicet admodum pulchra, et hinc inde imagines Sancti Joannis Baptistae et Sancti Pauli primi Heremitaie... Ecclesia est decens ab omni parte picta figuris Passionis Domini, et ultimi iudicij... Heremita Praedictus ministrat oleum pro quinque lampadibus... Non habet proprium calicem, neque paramentum...

2 ROMANIČKA GOPSA IZ CRKVICE NA ŽNJANU U SPLITU
(detalj)

ka, te sa slikama Kristove muke i Zadnjeg suda koje su, na žalost, nakon prvog svjetskog rata uništene, a uz nju pustinjački stan Jerolima Valerijeva Natalija, splitskog plemića.³⁰

Preinačivanjem, zapuštanjem i rušenjem velikog broja srednjovjekovnih splitskih crkava i crkava, i to ne samo izvan grada već i unutar njegovih zidina, nestalo je zastalno mnogo romaničkih umjetnina i slika u njima, pa se danas može tek naići na njihove ostatke, ali

Visitavit Ecclesiam, seu Capellam Sancti Georgij in puncta de Margnano... non habet Iconium, nec aliquid ornamenti...

Visitavit Ecclesiam Sancti Michaelis in puncta de Margano destructa...

Visitavit Capellam in via, quae ducit ab Heremitorio ad Ecclesiam Sancti Michaelis in qua adest Icon sculpta in scilicet cum Imagine Pietatis Beatae Virginis.

Visitavit Ecclesiam Sancti Michaelis coopertam a quodam canonico defuncto, adest altare... quaedam mulier... subministrat oleum pro lampade...

Visitavit locum Capellae Sancti Mercurij in Margnano... quae capella est fere funditus destructa...

Visitavit locum Capellae Sancti Basilij funditus destructum...

Vidit Capellam Sancti Joannis in Margnano... cintam muro sine tecto, et circum circa habet vineam...

Visitavit Ecclesiam seu Capellam Sancti Petri in Margnano...

Vidit aliqua vestigia Capellae Sancti Benedicti in Margnano...

Vidit locum Sancti Anastasij in Margnano absque vestigijs...

O. c.

Vidi N. Kalogera, Vodj po Marjanu. »Jugoslavenski narod«, Split 1923.

³¹ O crkvi ne postoji dosad nikakav opis. Jedva je spominje i Lj. Karaman u članku Cestom od Splita do Omiša »Novo doba«, Split 24. XII 1932). Na nad vratnicima vrata je urezan natpis:

ZDRAVO MARIJO
SAGRAĐENA 1885

ti ne mogu pružiti pravu sliku o razvitku slikarstva XII—XVI st. u ovom gradu.

Bogorodičina slika nađena je, kako rekoh, u crkvi Gospe od Žnjana sagrađenoj 1885. godine u neoromaničkom stilu.³¹ U njenim zidinama ne primjećuju se stariji dijelovi, a budući da je okrenuta u smjeru sjever—jug, ne čini se da je sagrađena djelomično na temeljima srednjovjekovne crkvice, koja je vjerojatno bila negdje u blizini, možda na nekoj antičkoj ruševini,

Četverouglasti kamen uz crkvu potječe vjerojatno sa srušenog dvorišnog zida koji je sagrađen u vrijeme načelnikovanja istaknutog splitskog načelnika, političara i borca za upotrebu hrvatskog jezika u građanskim parnicama (lex Bulat), pa je stoga na našem jeziku natpis na crkvi i na tom kamenu:

1887

POD NAČELNIKOM Dr G. F. BULATOM
POD UPRAVOM MARKA KRSTULOVIĆA
SINA ANDRIJINA

U crkvenoj unutrašnjosti pod ravnim stropom i pred četverouglastom apsidom je drveni oltar reljefnih kasnobaroknih ukrasa s pobočnim volutama i reljefnom ženskom glavom vrh polukružnog otvora za sliku. Pripada po stilu XVIII stoljeću, a glagoljski ispisani datum na stražnjoj strani označuje vjerojatno samo njegov prijenos u ovu crkvu: L(jeta) G(ospodnjeg) 1885, upravo u vrijeme kad je glagolica oživjela u nekim crkvenim natpisima. Polukružna oltarska slika je zamijenjena romaničkom Bogorodicom koju nazivlju »Gospa od Žnjana«, a zapravo je Gospa Snježna, koja se slavi 5. kolovoza da zaštiti vinograde, koji su bujali u ovom kraju, od ljetnih nepogoda. Na zvonu je reljefna Marija sa sinom i natpis:

GOSPI OD ŽNJANA
DRUŠTVO BACVICE
P
1931

3 RUKE BOGORODICE I KRISTA OTKRIVENE POD NAMAZOM ROMANIČKE GOSPE IZ CRKVICE NA ŽNJANU U SPLITU

jer su uz zapadnu stranu današnje crkvice nađeni rimski grobovi. Kustos splitskog Arheološkog muzeja Ivo Marović ih je obišao 22. siječnja 1952. godine i zabilježio u svoju terensku bilježnicu: »Kod crkve Gospe od Znjana, gdje su za vrijeme rata njemački vojnici iskopali jamu, nađeni su rimski grobovi od grubo klesanog kamena i u njima staklo i mala brončana kopča za remen ili pojas.« To je prva potvrda da je ovaj istaknuti rt bio naseljen, kao što se moglo i pretpostavljati, to više što su kameni rimski ulomci, bogato ukrašeni žrtvenik s natpisom, cipus i komadići stakla nađeni 1965. godine sjeverozapadno od crkvice, kraj današnje vojne bolnice. Ali uza sve to o tačnom položaju srednjovjekovne crkvice Gospe od Znjana ne može se ništa određenije kazati, barem ne za sada, bez određenijeg istraživanja ili slučajnog nalaza.

Ne zna se ni odakle njena romanička slika potječe, ali je teško vjerovati da je tako velika ikona pripadala poljskoj crkvi. U »Štenju Blažene Divice od Sniga«, vulgo Znjana, čita se da je 29. listopada 1884. godine župnik predgrađa Lučca Zuliani blagosovio temelj nove crkvice, a da je slika, za koju se vjeruje da je pri turskom pustošenju »prenesena i pohranjena u splitskoj katedrali sv. Duje i nakon izgradnje današnje crkvice ponovno prenesena i postavljena na oltar.«³² Povezanost između stolne crkve i crkvice u Znjanu postoji već time

što je ona 1603. godine, prema navedenoj Priulijevoj vizitaciji, bila kao nadarbina pripojena stolnom kaptolu, a u stolnoj crkvi nadbiskup Kadčić spominje 1741. g. starinsku sliku Gospe »graece depicta«.

Slika je naslikana na dvije kredom obložene spojene daske i njena je veličina 82×121 cm. Pri dnu je vjerojatno prepiljena i skraćena.

Marija drži u naručju sina. Ogrnuta je po glavi i tijelu modrim plaštem obrubljenim smeđim rubom, na kojemu su vodoravne i usporedne zlatne crte. Sa tog ruba vise na ramenima Marije duge i tanke bijele rese trostrukog završetka, uobičajene na bizantinskim i romaničkim Gospinim plaštevima. Nabori plašta su zasjenjeni modrocrtim crtama i nisu oštro stilizirani, već primaju prirodni oblik, a nisu ni jače osvijetljeni, pa je čitav plašt meko oblikovan.

Haljina pod plaštom je karmin crvene boje. Vidi joj se mali dio i uski rukavi obrubljeni sa dva smeđa pojasa ukrašena zlatnim uporednim i vodoravnim crtama kao i na plaštu.

³² Prijepis »Štenja« ispisao je mašinom Vicko Jurjević pok. Ante 1955. godine »iz historijskih bilježaka i crkvenih zgodopisaca«. Da je u katedrali bila 1741. g. slika »graece depicta«, a u sakristiji Gospina velika ikona na drvu 1704. g., vidi bilješku 8. ove radnje.

4 GOSPA IZ CRKVE NA SUSTIPANU U SPLITU

Marija desnicom dodiruje sinovljevu glavu, nabravši pri tome plašt da je ne dodiruje izravno, a ljevicu drži okrenutu k njemu kao da ga obožava i pokazuje.

Krist je odjeven u svijetlozelenu košulju bijelih oštro i romanički stiliziranih lumeggiatura. Omotan je crvenim plaštem. Stoji uspravno i ljevicu pruža k majčinom licu, a u desnici stiska savinuti volumen legis, na kojemu su smeđi pojasi. Na crvenoj vrpici mu je o desnici obješena bijela dugoljasta tablica s isturenim okruglim vrhom sred kojega je otvor za provlačenje vrpce. Na tablici je natpis romaničko gotičkih slova, ispisanih crnom bojom:

ECCE LVX
MVNDI ECCE
Q TOLLIT P
ECCATA M
VNDI.

(Riječ MVNDI ima znak skraćanja, QVI je u obliku okrenutog slova P.) Nezgrapna slova i pogrešan sadržaj natpisa može se također smatrati pokrajinskom oznakom. Slikar je spojio u natpisu Kristove riječi: »Ego sum lux mundi« i Krstiteljeve: »Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi«, i to iz prvog i osmog poglavlja Ivanova evanđelja. Značajno je pri tome su-

5 IKONA IZ SUSTIPANA U SPLITU (detalj)

protstavljanje svjetla grijehu. Majčino i sinovljevo lice je u svijetlom okeru sa zelenkastosmeđim sjenama i bijelim crtama svjetla. Usne, očni kapci i obrub nosa su im crveni. Zjenice su im tamnosmeđe, a bjeločnice bijele i modre. Zaokružene jagodice su rumene. Uši imaju oblik okrenutog broja 3. Ruke su obojene svijetlim okerom puti, a osvijetljene bijelim crtama.

Pozadina je bila premazana zlatnom bojom na kojoj su bila pogrešno ispisana grčka slova imena Bogorodice i sina. Premaz je skinut, otkrivena izvorna pozlata i slova uz glavu majke i sina:

MP	OV
IC	XC

Okrugli, pravilni svetokruzi su izrađeni reljefno kitom. Marijin je obrubljen manjim krugom ispunjenim nizom križolika cvijeća i većim u kojem se savija lisnata lozica. Slična manja lozica okružuje i Kristov svetokrug u kojemu je križ raširenih savinutih krakova.

Krist je uzdigao pogled u visinu i priljubio lice uz majčino, ali ne grli majku koja je svoje lice nagnula k njegovom. Prema tome ovo nije pravi tip Bogorodice Glikofiluse, u kojemu sin grli majku, već zapravo spoj između Hodigitrije i Glikofiluse. Ikona ima sve odlike romaničkog stila XIII stoljeća; u širini Bogorodičine glave, u crtama njena lica, velikim očima, izduženim kopcima i obrvama, stisnutim usnama, naglašenim i okruglim rumenim jagodicama, u produljenom čvrsto

ocrtanom nosu i košćatim tankim rukama. Iste te romaničke crte vide se na ružnom sinovljevu licu, na čije čelo se k tome spušta po bizantinsko-romaničkom običaju i kosa. Osvjetljenje ovih dijelova lica, naglašena bijelim zarezima uz usne, crtama na čelu, uz nos i na prstima, a uporednim crticama na rukama i pod okom na rubu majčina obraza, jasno odaje romanički krut i plastičan način slikanja, koji se takvim još krućim stiliziranim grafizmom ispoljava osobito na sinovljevoj odjeći. Uši u okrenutom obliku slova 3 također su, iako rijetko, ipak poznate na romaničkim ikonama, na »Madonni dei Mantellini«,³³ u pretjeranom obliku na Berlinghierijevom naslikanom križu iz prve polovine XIII stoljeća u Lucci³⁴ i na križu slikara Petra u Campiju³⁵ itd.

Plastični svetokruzi su valovitim, vijugavim lozicama i stiliziranim cvijećem također romanički.

Po svom izrazu, bitnim oblicima i crtama Bogorodica iz Žnjana naliči naslikanim romaničkim djelima u Splitu, »Gospji od zvonika«,³⁶ velikom raspelu u samostanu

³³ G. Gamulin, o. c., sl. 11, tabla XXXI; V. sl. A. Venturi, Storia d'arte italiana V, sl. 30. Milano 1907.

³⁴ V. sl. L. Coletti, La mostra Giottesca, sl. 2, str. 50. »Bolletino d'arte«, XXXI, fasc. II, Rim 1937.

³⁵ E. Sandberg Vavalà, Petrus pictor e la sua croce a Campi. »Dedalo«, VII, sl. na str. 764, 769, Rim 1926—1927.

³⁶ V. sl. G. Gamulin, o. c., sl. 9, tabla XXX.

klarisa,³⁷ a osobito sustipanskoj Bogorodici.³⁸ Ikona Gospe od zvonika je izrazitija u crtežu i u boji, a sustipanska je više protkana grafizmom i lumeggiaturama. Na njoj su Bogorodičine ruke u sličnom stavu kao i na Bogorodici iz Žnjana, samo što desnica Gospe iz Žnjana drži u ruci dio plašta poput romaničke Bogorodice iz druge polovice XIII stoljeća, koja se nalazi u zadarskoj stolnoj crkvi,³⁹ a donekle i one u firentinskoj Galeriji Akademije.⁴⁰ Ljevica, koja je manja od desnice, kao i u Bogorodici iz Sustipana, okrenuta je prema gore, a ne prema dolje kao na sustipanskoj. Krist na sustipanskoj slici ljevicom blagosivlje, a na ikonama »Gospe od zvonika« i ove sa Žnjana obožava majku. Svetokrug ikone sa Žnjana je svojim reljefnim ukrasima bogatiji od ostalih.

³⁷ V. sl. K. Prijatelj, o. c., sl. 2, 4, 5; C. Fisković, o. c. (2) sl. 16.

³⁸ V. sl. C. Fisković, o. c. (2), sl. 14, 15.

³⁹ V. sl. I. Petricioli o. c., tabla III.

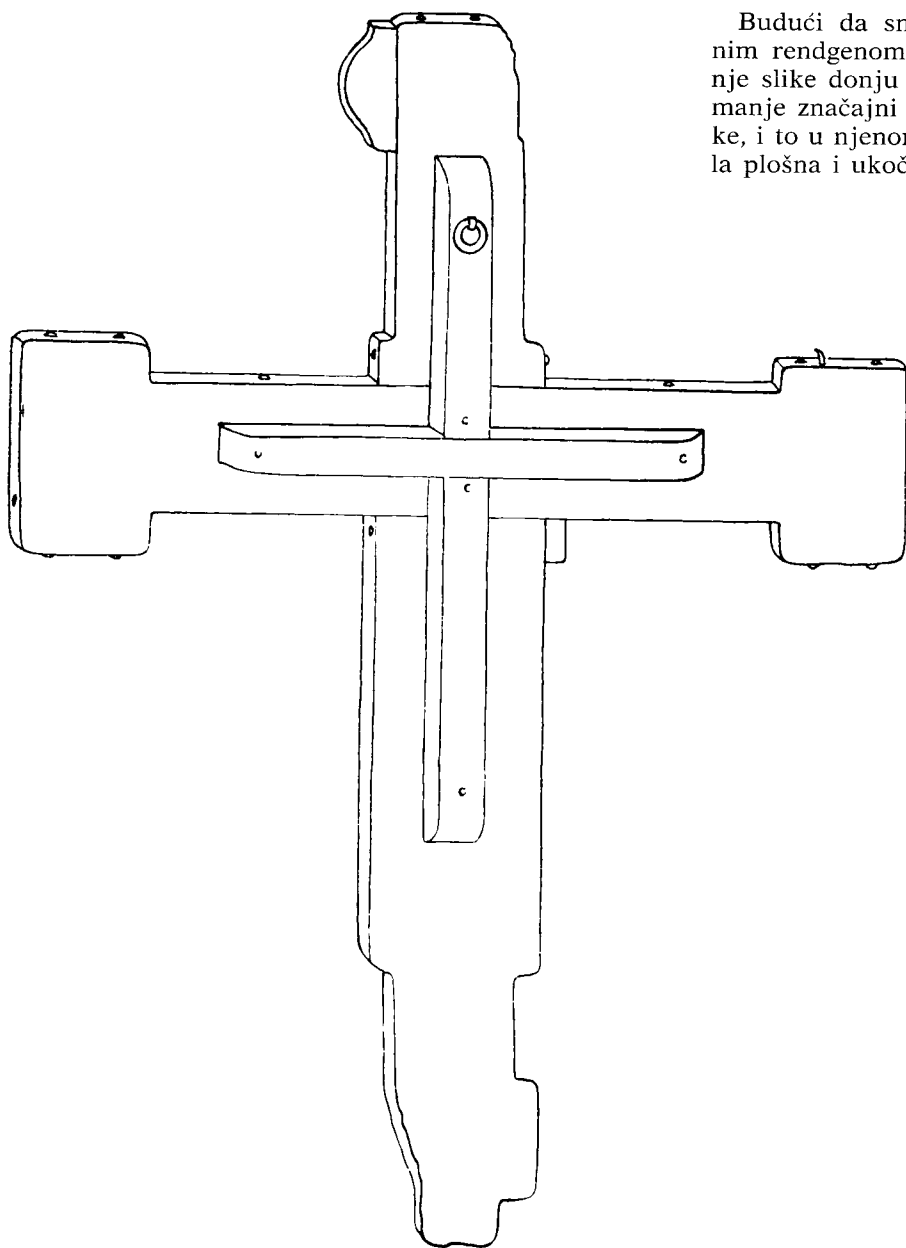
⁴⁰ A. Venturi, o. c., sl. 29.

Usprkos skraćanju Bogorodica sa Žnjana veća je od ostalih i prema tome najveća među njima, iako po vrstici zaostaje za njima, osobito za »Gospom od zvonika«.

Ima jednu osobitost. To je drvena tablica s riječima Krista i Ivana Preteče, koju dosad nisam sreo na meni poznatim ikonama Bogorodice sa sinom.⁴¹ Te riječi su vrlo često zapisane na vrpici koju drži Ivan. Prema tome, mjesto njegova lika s vrpcom, naslikana je tablica. Pojava mu je svedena samo na to, a tim ujedno i naviještena.

Te i još neke manje razlike u ikonografiji i vrsnoći svih četiriju djela ne smetaju nam da u njima vidimo radove iste slikarske radionice, koja ih je stvorila u toku XIII stoljeća. Pače one ikonografski upotpunjuju splitsku radionicu i obogaćuju je. Pri čišćenju zapuštene i trošne Bogorodice iz Žnjana, napukle i oštećene po svojoj dužini na mjestu spoja njenih dasaka, primijećen je donji obojeni sloj, i to u srednjem i donjem dijelu slike. Svojim šarama i crtama jasno je otkrio da se pod romaničkom slikom nalazi i donja, još starija.

Budući da snimanja infracrvenim zrakama i mekanim rendgenom nisu uspjela da pokažu kroz sloj gornje slike donju sliku, godine 1966. skinuti su samo oni manje značajni i kasnije ispravljeni dijelovi gornje slike, i to u njenom nižem dijelu, ispod ruku. Tu se otkrila plošna i ukočena Marijina ruka stisnutih prstiju, sli-

6 STRAŽNJA STRANA ROMANIČKOG KRIŽA IZ CRKVE SV. LUKE U SPLITU

kana svjetlijim okerom i Kristova ručica također plošna, koja stiska volumen legis omotan vrpčama. Obje su na rumenocrvenoj odjeći bogato iskićenoj živahnim i vitkim, kovrčastim bijelim lozicama i rasutim cvjetovima. Uz njih viri i bijela odjeća s dvije crne okomite tanke pruge. Bogatije je iskićena treća tkanina, možda plašt, koji je otkriven pri rubu slike; na tamnomodroj podlozi rastire se mreža ukrasa od rumenih spletenih niti spojenih bijelim uzlovima poput kolutića, a unutar njih se ponavljaju bijelim omeđene četvorine s tačkom na svakoj strani. Vidi se i dio treće, ljubičaste haljine mrežastih ukrasa s križićima u sredini.

Dalja čišćenja gornjeg sloja nisu moguća, jer bi se uništili dijelovi ruku i tijela romaničke slike, pa se donji nalaz, otkriven tek u ulomcima, ne može spojiti u cjelinu. Može se samo zaključiti da je donja slika predstavljala Mariju s djetetom u naručaju. Po ploštini obiju ruka vidi se da slikar nije znao slikati oblina, da nije

osvjetljavao svjetlijim crtama niti zasjenjivao dijelove, već ih samo omeđivao crnim obrisima. Nadoknađivao je to svoje neznanje bogatim i sitnim ukrašavanjem odjeća bez nabora, ali skladno i raznoliko, pa i živahno crtanim malim geometrijskim i biljnim ukrasima, kao što su običavali slikari ranoromaničkih fresaka u predromaničkoj crkvi sv. Mihovila u Stonu iz prve polovine XII stoljeća. Na stonskim likovima ruke su plošne, ukočene⁴² i savite,⁴³ a na plaštovima i odjeći rasprostrt

⁴¹ Uporedi E. Garrison, Italian romanesque panel painting. Florence 1949.

⁴² V. sl. C. Fisković, Ranoromaničke freske u Stonu sl. 1, 2, 3. »Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji«, 12, Split 1960; C. Fisković, Dalmatinske freske, table 6, 7. Zagreb 1965.

⁴³ V. sl. C. Fisković Ranoromaničke freske... o. c. sl. 9, 10; C. Fisković, Dalmatinske freske... o. c., tabla 6, 11, 13.

je mrežast ukras pačetvorina,⁴⁴ kao i na neotkrivenoj splitskoj ikoni preslikanoj u XIII stoljeću. Mogli bismo, dakle, po stilu, i po samoj činjenici što je gornja slika Gospe iz Žnjana naslikana u XIII stoljeću, pretpostaviti da je donja slikana u XII stoljeću od drugog starijeg slikara.

Prema tome to bi bila jedna od najstarijih naših ikona i nema povoda da ne pretpostavljamo da je bila naslikana u Splitu, gdje su kraj ruševina starokršćanskog i starohrvatskog Solina naši majstori nastavljali umjetnički posao.

U tom usponu srednjovjekovnog kulturnog razvitka nastalo je nešto kasnije i drveno naslikano raspelo koje se nalazilo do drugog svjetskog rata u srednjovjekovnoj, u doba baroka obnovljenoj crkvi sv. Luke sred Velog Varoša u Splitu. Nakon bombardiranja trošne crkvice prenio ga je Konzervatorski zavod za Dalmaciju u crkvu sv. Duha. Prije se smatralo da potječe iz XV—XVI stoljeća,⁴⁵ ali završeci njegovih krakova ne šire se u troliste, već završavaju proširenim četverouglastim dijelovima, a i sredina mu je raširena po svojoj dužini. Glavice kovanih željeznih čavala na rubovima krakova svjedoče da su krakovi doista ravno završavali i da nisu imali polukružne oblike trilobata, iako ih je netko na jednom kraku htio nadodati tanjim i novijim drvenim umetkom. Križ je visok 171, a širok 126 centimetara. Daska mu je debela 2,7 cm, a straga je pojačan debljim drvom. Prema njegovom obliku može ga se smatrati radom XIII—XIV stoljeća, ali je tačnije datiranje teško odrediti, jer mu je prebojena površina s likovima i ukrasima uništena kasnijim lošim prebojavanjem uljenim bojama.

Nakon skidanja kasnijih premaza uljenom bojom, koji su i sami već bili trošni i raspucani, otkrili su se tek ostatci najstarijeg bojadisanog sloja.

Otkrivene su Kristove ruke zelenkasto-bijele mrtvačke boje bez istaknutih mišica i sjena, ali obrubljene s

donje strane krvlju koja ne kapi samo prema dolje, već zadire i penje se na nekoliko mjesta u samu površinu ruka, te se čini kao da su presijecane. Prsti su rastavljeni.

Sačuvan je i veći dio trošnog bijelo-zelenkastog pojasa, koji se spušta okomitim naborima oivičenim modrim crtama do koljena. Ukrašen je plavim točkama i trostrukim lišćem vinove loze. Niz pojas curi krv sa probijenog rebra. Noge su okrenute u obje strane, a svaka je probijena posebnim čavlom.

Uobičajeni likovi Marije, Ivana i Mihajla na krakovima naslućuju se tek u ostacima obrisa lica, u dijelovima bijele i crvene odjeće, iz koje se dižu ruke u znak tuge i obožavanja.

Po naborima odjeće i položaju ruku, po širokim, plavim crtama ukrasa i nabora pojasa, odava se rustičnost izradbe, koja nas uvjerava, da je majstor raspela bio domaći slikar romaničkog stila XIII stoljeća. Iako u skučenom, užem obliku svojim obrisom sliči romaničkim raspelima u Museo civico u Pisi i u franjevačkoj crkvi u Villa Verucchio, oba iz druge polovine XIII stoljeća.⁴⁶ Popravak slike Bogorodice s djetetom iz Žnjana i raspela iz Sv. Luke izvršio je restaurator Filip Dobrošević u restauratorskoj radionici Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju u Splitu u siječnju 1966. godine.⁴⁷

⁴⁴ V. sl. C. Fisković, Ranoromaničke freske, o. c. sl. 4, 9, 10; C. Fisković, Dalmatinske freske, tabla 1, 2, 6, 7, 10, 11 16. Uporedi i freske u Cividale iz XII—XIII stoljeća: C. Cecchelli, Il »Tempieto longobardo« di Cividale di Friuli. »Dedalo«, III, slike na str. 754, 755. Milan—Rim 1922—1923. Vidi i freske u Puglii: A. Petrucci, Cattedrali di Puglia, tabla 233. Rim 1964.

⁴⁵ A. Belas — Lj. Karaman, Bratovština i crkva sv. Križa u Velom Varošu u Splitu, str. 43.

⁴⁶ V. sl. E. B. Garrison, o. c. sl. br. 506, 589.

⁴⁷ Slika neće više biti izložena u osamljenoj crkvi Gospe od Žnjana već radi veće sigurnosti u stolnoj crkvi ili u njenoj riznici.

UNE ROMANE INCONNUE DE SPLIT

L'auteur publie une Madone à l'Enfant, inconnue jusqu'à présent et découverte dans une église de la banlieue de Split. Elle est peinte sur bois et, d'après son style, appartient à la peinture romane; elle peut être située au XIIIe s. On y voit un motif peu ordinaire: un tableau que le Christ tient par un ruban et sur lequel figure une inscription écrite en caractères abrégés et romans:

ECCE LVX
MVNDI ECCE
QVI TOLLIT P
ECATAM
VNDI

La Madone nouvellement découverte ressemble aux deux autres madones de la même ville et au crucifix peint en style roman. La Madone a été publiée par Grgo Gamulin et Cvito Fisković, le crucifix par Kruno Prijatelj. Etant donné la ressemblance entre ces quatre oeuvres, l'auteur insiste sur son hypothèse publiée antérieurement, selon laquelle il existait à Split une école de peinture locale où ont été peintes ces oeuvres semblables, bien que leur qualité varie.

À côté de cette Madone, l'auteur publie aussi un crucifix peint sur bois, découvert dans la même ville et pouvant daté

aussi du XIIIe s. Il est partiellement conservé et sa qualité ne peut être évaluée, mais les restes de vêtements montrent qu'il est plus rustique que les oeuvres susmentionnées. Ici, l'auteur présente cette peinture et le dessin de ses formes expressément romans.

Ces madones et le crucifix ont été peints par des artistes influencés par des maîtres toscans italiens du XIIIe siècle. Ce sont vraisemblablement des artistes autochtones, car à cette époque l'art dalmate atteignait à son apogée; des fragments des fresques dalmates des XIIe et XIVe siècles ont été conservés; il existe aussi des documents d'archives témoignant qu'il y avait des maîtres autochtones à Split au XIIIe et XIVe siècles.

Lors de la restauration des madones présentées ici, on a constaté qu'il s'agit d'un repeint sous lequel apparaissaient des mains et des vêtements finement ornés d'une autre ancienne Vierge à l'Enfant-Jésus tenant dans ses mains un code législatif. Le style de leurs vêtements et les mains permettent de supposer que cette Madone à l'Enfant, partiellement et récemment découverte date du XIe siècle, mais il est impossible d'effectuer d'autres examens, puisque le repeint ne peut être enlevé vu qu'il représente une oeuvre remarquable de la peinture romane d'un atelier d'art de Split du XIIIe siècle, encore insuffisamment étudié.